

Litteratur

Hans-Günter Leder

Johannes Bugenhagen Pomeranus – Nachgelassene Studien zur Biographie mit einer Bibliographie zur Johannes Bugenhagen-Forschung, hg. von Irmfried Garbe und Volker Gummelt (Greifswalder theologische Forschungen 15) Verlag Peter Lang, Frankfurt a. M. 2008. 287 S. SFR 58.

Hans-Günter Leder, professor i kirkehistorie ved Greifswald universitet i årene 1978-2006, var den førende Bugenhagenforsker. Han udgav talrige afhandlinger og artikler, bidrag til samleværker og leksika, kongresindlæg mv. I december 2005 fejrede hans fakultet hans 75-årsdag. En måned senere afgang han ved døden. Han havde faktisk siden 1960'erne arbejdet på den endegyldige Bugenhagenbiografi, men erkendte til sidst, at han ikke magtede at samle de talrige forarbejder. I 2002 udsendte han en række af disse ("Johannes Bugenhagen Pomeranus – Vom Reformier zum Reformator") i den ovennævnte serie, og nærværende bind er ligeledes en række andre bidrag. De kaldes og nummereres studier I-VI og beskæftiger sig med Bugenhagens tidlige periode, 1518 til juni 1537, da han forlod Wittenberg for at rejse til Danmark, hvor han opholdt sig i to år.

I studie I gennemgår han Bugenhagens vej fra katolsk humanisme til evangelisk kristendom (1518-1521), og i studie II fortsætter han dette spor ved at behandle Bugenhagens første tid i Wittenberg (marts til august 1521). Et velkendt, forsigtigt formuleret brev, som han derfra sender hjem til sine tidligere elever i Treptow, markerer hans overbevisning om Luthers retfærdiggørelseslære. Den omdebatterede datering af brevet fastsætter forf. til juli 1521. I de følgende "studier" behandler forf. Bugenhagens reformatoriske arbejde i Lübeck, hans embede i Wittenberg som ordinerende superintendant, holdningen til tro/gerninger debatten, deltagelsen i teologmøderne i midten af 1530'erne, synet på konciliet og modstandsretten. Overalt diskuterer forf. særdeles omhyggeligt i fodnoterne med andre forskere. Hans styrke er det overordentligt nøje kendskab til – har man indtrykket af – stort set alle detaljer i Bugenhagens biografi og teologi. Men denne styrke indebærer også den svaghed, at han har vanskeligt ved at trække de store hovedlinjer op. Disse studier I-VI indeholder dog en fylde af oplysninger, også om andre forskeres Bugenhagenarbejder, som mange vil kunne drage nytte af.

Den bibliografi ved Irmfried Garbe, som følger sidst i bogen (203-284), er simpelthen en guldgrube for alle Bugenhagenforskere. Den dækker de seneste 50 års forskning, er inddelt i hjælpemidler, kildeudgivelser, titler til den biografiske forskning, til bl.a. eksegese, teologi, kirkeret, gudstjeneste, socialvæsen, sjælesorg og titler til receptionshistorien. Selvom der er enkelte overlappinger, så tæller bibliografien godt 1.300 numre. Dermed er der leveret et uomgængeligt og særdeles nyttigt redskab for den fortsatte beskæftigelse med Bugenhagen. Nu venter man så blot på udgivelsen af det første

bind af Bugenhagens samlede værker, som var planlagt til udgivelse allerede for et par år siden.

Martin Schwarz Lausten

Peter Lodberg (red.):

Religion and Normativity. Religion, Politics and Law. Aarhus: Aarhus University Press 2009. 186 s. Kr. 286.

Denne bog er én af i alt tre udgivelser fra en forskningsmæssig satsning på Det teologiske Fakultet i Aarhus i perioden 2005-2009: *Religion and Normativity*. Ifølge forordet undersøger dette bind, hvorvidt religion stadig er normativ. Bogen tager sit afsæt i teologisk etik, systematisk teologi og religionsvidenskab, og der spørges til mulige normative grundlag for politik og ret i samfund med religiøs pluralisme. Et helt centralt spørgsmål i nutidens samfund. Her reflekteres spørgsmålet i 15 artikler, skrevet af forskere med tilknytning til eller udgået fra fakultetet. Artiklerne er grupperet i to afsnit: *Democracy, religion and modernity* (dog uden bidrag fra kolleger på Afdeling for Idehistorie) og *Democracy, church and ethics*.

Bogens ide er ifølge indledningsartiklen at diskutere forskellige aspekter af religion i relation til den offentlige debat, og det er præcis, hvad artiklerne i bogen gør, hver for sig. Her er interessante analyser af Foucault og Habermas, af religionens genkomst i det offentlige rum, af religionsfrihed, ytringsfrihed og medborgerskab og af religionens synlighed i Folketinget. Der diskuteres civil religion og krig, radikalt-islamistiske syn på demokrati og empiriske eksempler på islamisk ret i Europa. I anden del af bogen – der ifølge forordet koncentrerer sig om spørgsmål med specifik sammenhæng med ekklesiologi og kirkens rolle i samfundet – findes glimrende artikler om bibelens autoritet i offentligt og personligt liv, om kirkens rolle mellem *nation and empire*, om skellet mellem synd og lovovertrædelse i middelalderens retstænkning, om Cistercienserteologiens bidrag til skabelsen af begrebet om Europa, om de kristne kirkers stilling til totalitære ideologier i Europa, om (retlige/politiske) konflikter mellem tro og stat, og om det guddommeliges mystiske tilstedeværelse i samfund og politik (en refleksion mellem Luther og Bonhoeffer).

Man bliver klogere, mere oplyst af læsningen. Det er glimrende artikler, en fornøjelse at anmelde. Men – jeg beklager – jeg synes ikke, det er en *bog*, jeg anmelder. Jeg kan ikke få øje på den sammenhængende ide. Hvad er det, Aarhus-teologerne alt i alt vil sige til os om forholdet mellem religion, politik og ret i (sen)-moderniteten? Her skabes en fornem, teologisk talerstol og vi lytter, for i Danmark er det relevant at lytte til fagteologi. Så forekommer det for nemt at sige i forordet, at forfatterne selvsagt ikke har det endelige svar. Ingen forventer det – men udgivelsen som bog giver dog forventning om et svar, også selvom det ikke er det endelige. Hvad er den samlede, grundlæggende *teologiske*, pointe?